

УДК 306

М.В. АЛЕКСАНДРОВА

Харківська державна академія культури

ЦИВІЛІЗАЦІЯ І МІСТО: ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Розглядається генеза поняття “цивілізація”, базовим для якого виступає поняття “місто”. З урахуванням актуальності проблеми самовизначення української культури у загальносвітовому контексті зроблено філософсько-історичний екскурс до перших спроб осмислення адаптування людини до міста на теренах України.

Цивілізаційна проблематика – дуже актуальна в сучасному науковому дискурсі, тісно пов’язана з проблематикою міста як у широкому соціокультурному сенсі (культурологічний, філософський, екологічний зріз), так і з його насущними проблемами (функціонування і розвиток). Місто – це одне з головних, базових понять в концепції цивілізації як такої. Саме з періоду зведення міст, з початку урбанізації можна говорити про виникнення цивілізації в її сучасному розумінні.

Етимологія самого терміну “цивілізація” починається з латинського слова “civilis”, що повертає нас до Стародавнього Риму. Там воно використовувалося як визначення якостей “громадянина”, тобто “ мешканця міста”. У наш час зустрічаємо це значення в слові “цивільний”. Звісно, що генеза цього слова дуже відрізняється від подальшого трансформування його сенсів. Але коли у 1757р. в трактаті французького філософа Мірабо з’явився термін civilization, то “в цьому іменнику зберігалася частина змісту від дієслова “civiliser” – “пом’якшувати нрави та освічувати”, тому слово “цивілізація” повинно було відбити наслідок цього процесу і характеризувати саме суспільство, яке засвоїло ці норми поведінки та уявлення” [2,10]. Ці норми поведінки та уявлення виникають саме в міському суспільстві, де людина вперше отримує час і змогу на їх утворення.

Серед варіантів визначення слова “цивілізація”, які існують в сучасному науковому дискурсі, ми зустрічаємо і таке: “Цивілізація як місто, як міське суспільство. В такому вигляді цивілізація стає якістю, що відділяє місто від навколишнього середовища і нецивілізованих спільнот на базі розподілу праці, формування державно-політичної влади та політико-воєнних відносин між містами-державами” [2, 21]. Це визначення до сьогодні перелічується як етимологічно первісне в багатьох словниках (в тому числі вебстеровському та оксфордському).

За цією традицією П.Бегбі визначає цивілізацію як “культуру, пов’язану з містами”. О.Шпенглер також вбачав у містах найбільш закінчене втілення цивілізації. Такого зв’язку цивілізації з містом явно уникав А.Тойнбі, який, однак, не включив до свого реєстру цивілізацій

ні одного кочового суспільства. Сучасний американський вчений Д.Уїлкінсон теж вважає, що "цивілізація – це міське суспільство, чисельність якого не менше 10000 чоловік, які мають постійну прив'язку до місцевості" [3, 52].

Але в Україні, де виникнення і розвиток міст починаються набагато століть пізніше порівняно з процесами Західної Європи і Сходу, адаптація людини до міста мала складний характер і дуже своєрідний відтінок. "Місто багате, люди там в «червоних одежах», – зустрічасмо ми в "Саду божественних пісень" українського мислителя Г.С.Сковороди, – але за брамою "червоних міст" – неволя, а під "червоними одежами" – лихо, страх і сум'яття. Привілля для людини – за містом, серед полів і дібров, де веселе життя, спокій і тиша!". Відраза до міста отримує дальший розвиток у процесі обґрунтування та відстоювання Сковородою думки про самодостатність наповненого духовного буття людини, про непотрібність його виходу за власні межі, його модернізації та "піднімання" на рівень здобутків інших народів: "Не хочу наук нових, окрім здорового глузду" [1, 101].

Відраза до міста в українській філософській думці того часу зумовлена соціокультурними обставинами і розглядається як специфічний прояв українськості, бо місто на українських теренах чи не з часів Аскольда й Діра сприймалося (а часто й справді було) елементом особним, внесеним від зовнішніх впливів. З другого боку, у своїй загальній відразі до "міста" й прихильності до "села", природи думки Сковороди не випадають з кола уявлень європейської духовної культури того часу. Захоплення сільським пейзажем, селянським побутом, звичаями та їх ідеалізація були в Європі досить поширеними. Милування життям на лоні природи, не стільки в результаті художнього осмислення реальних проблем цивілізації, скільки під впливом європейського романтизму, було (дещо пізніше) характерним і для російської художньої літератури (взяти хоча б розвиток сільської чи романтизованої циганської і кавказької теми в Пушкіна, Кольцова, Лермонтова) аж чи не до появи петербурзьких повістей Гоголя. Але милування природою мало тоді (XVIII ст.) суто естетичний, якщо можна так сказати, роблений характер. Наприклад, Ж-Ж.Руссо жалкує, що людям за блага цивілізації доводиться розплачуватися втратою блаженства природного стану. Штучні утопії повернення до природного стану були дуже поширеними, але мали форму гри, направленої на естетичні розміркування над природою як явища стороннього, оскільки людина втрачала вже свою духовну єдність з нею.

"Втеча на село" західноєвропейських романтиків замішана скоріш на аристократичній тузі за добуржуазною епохою, ніж на

свідомому запереченні “міста” як способу життя, адже в європейській суспільній свідомості місто з греко-римських часів усвідомлювалося як осередок і знаряддя цивілізаційного процесу. Тут має місце не стільки заклик до повернення в село, скільки милування лицарською добою – ідеалізованою й прекрасною вже тому, що груба проза буржуазного часу була вилучена з образу “втраченого раю”. Романтизм виявляє прихильність до сільського життя як такого, що позбавлене вад буржуазного, наскрізь корисливого, безжального і непривабливого зовні тогочасного міста. В обох випадках людське блаженство (природний стан, село, лицарство) визначається як втрачене. Невідворотність втрати й приреченість природного стану постають наслідками зовнішності, “об’єктивності” обставин, які роблять блаженство можливим у якийсь тільки період. За природного стану існувала багата незаймана природа, тут для кожного було затишне місце. Але час деформує природний стан і відносить блаженство в минуле. Якраз незворотність часу не дає можливості повернутися до незайманої природи; природа з часом стає іншою, неспроможною дати людям усе для привільного життя.

На відміну від міркувань щодо цього, поширених в європейському світі, мислителі України не оголошують єдність людини і природи ні втраченою, ні неможливою. Головними засобами досягнення стану єдності з природою виступають речі людські, духовні, моральні: натура людини, її серце, розумне визначення того, що потрібне й що не потрібне.

Відмова від здобутків міської цивілізації означає не стільки тугу за часами, що передували урбанізації, скільки крок до переоцінки гуманістичного сенсу цієї цивілізації. Європейська цивілізація з її очевидними вадами розвивається як суто міська, тому в українській філософії бачимо спробу та намагання протиставити їй спосіб життя, для якого здобутки цивілізації були б непотрібними.

Отже, проблема співвідношення людини і міста саме як людини і природи, людини і цивілізації дістає визначення як пізнавальної, так і етичної.

1. Канак Ф. Г. Сковорода про єдність з природою як прикмету людського буття // Сковорода Григорій: образ мислителя. – К.: ІФНАНУ, 1997. – С. 100-112.

2. Сравнительное изучение цивилизаций. – М.: Аспен пресс, 2001. – 555 с.

3. Wilkinson D. Spatio-Temporal of Africa Civilizations Reconsidered // Comparative Civilizations Review. – 1993. – № 29. – P. 52-53.

Отримано 18.01.2002